

13. Esszenciális anyagok

Gaston Bachelard a víz szimbolizmusáról szóló könyvében hosszan taglalja és példázza azt a felismerését, hogy a képzelet számára a befogadott anyag az értékesebb, nem pedig az a burok, ami az értéket befogadja. Az igazi szubsztancia, az igazi kincs mindig az, amit a burok befogad: nem a héj számít, hanem a benne lévő mandula, nem az üveg a fontos, hanem a folyadék által előidézett mámor.¹ A román „substanță” (1. ’táplálék’; 2. ’belső lényeg’) és „substanțial” (1. ’tápláló’; 2. ’tartalmas, magvas, lényeges’) szavak két jelentése jól jelzi azt, hogy a táplálék maga a létezés.

A befogadó és a befogadott összetartozó szolidáris fogalmak. Az archetipikus érdeklődés a befogadó edényről a tartalom felé irányul, ami legtöbbször valamiféle folyadék, esszenciális anyag.

1. A táplálkozás és a tápláló nedvek

Az evés jelképisége

Táplálkozás nélkül nincsen élet. Ez az egyszerű biológiai tapasztalat teremti meg azt a mitikus képzetet, hogy a valós létező mindenekelőtt valamiféle élelem, és a táplálkozási aktus *a valós létezés* bizonyítéka. A sírból feltámadt Krisztus az apostolok előtt úgy tesz bizonyosságot valóságos testi feltámadásáról, hogy enni kér: „*De mivel örömiükben még mindig nem hittek és még mindig a meglepetés hatása alatt álltak, megkérdezte tőlük: »Van itt valami ennivalótok?» Adtak neki egy darab sült halat és lépes mézet. Fogta, szemük láttára evett belőle és a maradékot odaadta nekik.*”²

A táplálkozás mindig *erőt* eredményez, a népi képzeletben a „nagy ember” és az „erős ember” egymás szinonimái. „Aki enni nem tud, az tenni sem tud” – tartja egy székely közmondás. A moldvai csángó nyelvjárásban a „hitvány” egyformán jelent soványt („hitvány ember”) és gyengét, törekenyt („hitvány karó”). A kancától származó Fehérlófiát a mitikus állatós háromszor hét esztendeig táplálja, amíg elég erős lesz ahhoz, hogy a rá váró feladatokat teljesítse. A népmesék Nagyevő hőse előbb falánkságával kétségbe ejti szegény édesanyját, majd hatalmas erejével ámulatba ejti és legyőzi az egész világot. A középkorban a vitéznek, a lovagnak, az igazi úrnak azzal kellett bebizonyítania kiválóságát és erejét, hogy együltében sokat tudott enni és inni.

Az archetipikus képzeletben az elfogyasztott táplálék interiorizálódik, belső erővé válik: a mohóság az étkezésben *az identitás, a lényegi erények kihangsúlyozása*. A mitikus tudat számára a tápláléknak van egy belső lényege, sőt mi több, a táplálék maga a belső lényeg – állapítja meg G. Bachelard.³

A tej

A tej a legalapvetőbb élelem, primordiális táplálék, *a táplálék archetípusa*.⁴ A mágikus erővel rendelkező magyar hiedelemlényeket és mesehősöket tejjel szokták táplálni. A garabonciás diákra arról lehet ráismerni, hogy tejet kér, és ha nem adnak neki, vihart támaszt, jéggel vereti el a termést. A székely és gyimesi csángó hiedelemmondák mitikus hőse, a medvével vadházasságban élő, szőrös testű erdei vadleány az emberek fogságában semmit nem eszik, csak a tejure ismer rá, és miközben hullnak a könnyei, ezt mondja: „Tej, tej, te mindenknek anyja, hát az én kicsi fiannak ki lesz édesanyja?” Egy moldvai csángó

¹ Bachelard G. 1999a. 119–148.; Durand G. 1977. 318–319.

² Lk 24,41–43.

³ Bachelard G. 1947. 98.

⁴ Bachelard G. 1999a. 119–122.; Durand G. 1977. 320–322.

népmesében a hős nő rátalál a leendő táltos lóra, amit soványsága miatt előbb nem becsül sokra, de a ló arra kéri, hogy tejjel táplálja: „*Ne lökdöss, te lány – asz mongya –, me én kenddel nagyon jót fogok tenni valahol. [...] Aggyál nekem édes tejet három nap, s akkor majd megmutatom, ki vagyok én.*”⁵ A ház őrzőszellemét jelképező házi kígyó ugyancsak tejen él, ezért a ház gyermekeivel tart barátságot, akik titokban etetik.⁶

A tej nemcsak erő-, hanem **boldogságjelkép** is. „Minden boldogító ital valamiféle anyatej” – mondja G. Bachelard.⁷ A tej és az anyamell közötti kapcsolat izomorffá teszi ezt a két képzetet (táplálék–tápláló anya), ezért mindkét szimbólumhoz **boldogságképzetek** társulnak. Avilai Szent Teréz (1515–1582) a lelket egy anyamellhez tapadó gyerekhez hasonlítja, akit megáld az anya a szájába csordogáló tej által, és aki nem képes mást tenni, mint örvendezni.⁸ A „tejben-vajban fürdik”, „olyan édes, mint a tej”, „az anyatej a legédesebb”, „úgy alszik, mint a tej”, „leadja neki a tejet” (jelentése: ’valakinek a szeretője lesz’, azaz boldogítja az illetőt) magyar szólások⁹ is erre a ’boldogság’ jelentésre alapozódnak.

A csíkszentkirályi lakodalomban a menyasszonybúcsúztatás során a menyasszony mellett álló „koszorúsleányok” a padlóra tejet öntöttek.¹⁰ A rítus valószínű értelme az lehetett, hogy a szülői házat elhagyó leány elveszíti azt a boldogságot, amit az édesanya, a szülői ház jelentett számára. Ezt az értelmezést teszi valószínűvé az is, hogy a jelképiség a vallásos népköltészetben is – Mária és a tőle elszakított Jézus vonatkozásában – hasonló fordul elő. Például az egyik gyimesi Mária-siralomban: „*Akit én szerettem, tejemmel etettem, / Szívem fájdalmára, elrabolták tőlem.*” (Gyimesbükk, Rakottyás)¹¹ Vagy az alábbi gyergyói Mária-énekben: „*Tej és méz a szánkból anyai neved, / Tiszta szívet szeret szerető szíved, / Fogadd magadnak szívünköt, / neked ajánljuk lelkünköt.*” (Gyergyóalfalu)¹² Az anyára és az anyai boldogság édességére történik utalás a következő moldvai csángó népdalban is: „*Verje meg az Isten a benne lakókat, / Ott se verje fiát, csak az édesanyját, / Mert ő tiltja töllem szép virágszál fűját. // Ha neki fíja vót, nekem szeretőm vót, / Ha neki fíja vót, nekem szeretőm vót. / Ha neki édes vót, nekem édesebb vót.*” (Lujzikalagor)¹³

A méz

A tej és a méz analóg jelképek. A méz az az **esszenciális táplálék**, amit már a gyűjtögető kultúrák is ismertek. A fentebb említett mitikus vadleány megfogása rendszerint valamilyen civilizatorikus jelképpel történik: például a szőrös, húst főtelen evő erdei lény az elébe helyezett félpár csizmába mindkét lábát beledugja; tejjel és mézzel csalják ki a sziklabarlangból stb. Vagyis a méz egyes szövegváltozatokban mint a civilizáció primordiális jelképe szerepel.¹⁴

A költészetben és a misztikus gondolkodásban a méz gyakran asszociálódik a tejjel, együtt **boldogságszimbólumok**. A méz és a tej a jó női istenségek által kedvelt ajándékok, a vadméz az istenek eledele. Az erjesztett mézből és vízből készített mézbornak ezért sok kultúrában rituális jelentősége van.

A tej az anyai intimitás lényege, a méz a dolgok közepének a szimbóluma, együtt pedig az újra megtalált intimitás gyönyörét, édességét jelentik – írja G. Durand.¹⁵ A tej és a méz a karácsonykor megszületett Kisjézus boldogságának szimbólumai. Például az alábbi magyar

⁵ Hegedüs L. 1952. 274.

⁶ Erdész S. 1984. 73–74.

⁷ Bachelard G. 1999a. 120.

⁸ Durand G. 1977. 321.

⁹ O. Nagy G. 1966. 666–667.

¹⁰ Székely L. 1997. 83.

¹¹ Uo. 159.

¹² Gál Irma gyűjtése.

¹³ Saját gyűjtés, 1998.

¹⁴ Diószeg, saját gyűjtés, 1995.

¹⁵ Durand G. 1977. 322.

karácsonyi énekben: „*Hol a fényes palota, / hol a fényes nyoszolya, / hol a lépes mézecske, / vajjal mázolt köcsöge? // ... Mert adnánk jó mézecskest, / vajjas-mézes tejecskest, / szükségedet megszánánk, / párnácskánkba takarnánk.*”¹⁶ Ugyanez a jelképiség egy újjörög, peloponnészoszi karácsonyi kolindában: „*Karácsony, első születés, az év első ünnepe, / Gyertek, nézzétek, tanuljátok, hogy Krisztus megszületett. / Megszületett, mézzel és tejjel táplálták. / Mézet esznek a fejedelmek, tejet az urak, / és mézgyógyfűvel mosakszanak az asszonyok.*”¹⁷

A méhviasz

A mézet már az ókori görögök és rómaiak is **égi eredetűnek** tartották. Arisztotelész (Kr. e. 384–322) szerint a méhek a méz anyagát az égből aláhulló harmatból szűrcsölik, ott, ahol a szivárvány íve lahajlik. Plinius (Kr. u. 23–79) római természettudós a *Naturalis historia* című főművében átveszi Arisztotelésztől a méz égi, titokzatos eredetének és abszolút tisztaságának gondolatát: „*A méz a légből hull alá, többnyire kora hajnalban, amikor az Esthajnalcsillag fénye halványodni kezd, de a Sirius és az Ijas mégis szépen ragyog. Amikor pirkad az ég alja, a fák levelei méztől harmatoznak, s ha az ember az éjszakát kinn töltötte a szabadban, azon veszi észre magát, hogy a ruházata és a haja harmattól nedves, talán az éj verejtéke ez, talán a levegőből aláhulló pára; mindenképpen kristálytisza folyadék volna, ha megmaradna abban az állapotban, ahogyan a magasból aláhull. Azonban miközben lefelé lebeg, elvegyül a földről felszálló párával és elveszti eredeti jellegét, így kerül a levelekre és a virágok kelyhébe, ahonnan a méhek begyűjtik, testükben elraktározzák, majd a lépekbe juttatják. Addigra a méz már felvette magába a virágok illatát, s édességével, aromájával mennyei írt juttat a földi ínyekhez.*”¹⁸ Publius Vergilius (Kr. e. 70–21) a *Georgica* negyedik énekében ugyancsak mint égi ajándékról ír róla: „*Szólok végül a menny adományáról, az egekből / harmatozó mézről. Méltasd ezt is figyelemre, / Maecenas!*”¹⁹

A rómaiaknál a méz áldozati étel volt, amivel az isteneknek áldoztak. Az új házások küszöbére csepegtették, hogy édes legyen az életük. A mézből készített borokat és italokat életet meghosszabbító erejűeknek tartották. A fanyar must, méz és só keverékét ideges hölgyek csillapítására használták. Svédországban a méhsört az istenek italának tekintették, hittek abban, hogy mágikus erőre tesz szert az, aki kiüríti az ivószarut.²⁰

A méhek, a méz és a méhviasz a középkori keresztény felfogás szerint is az istenséggel, az éggel vannak kapcsolatban, ezért szakralizálódnak. Számos középkori legenda maradt ránk, amely az Oltáriszentség és a méhek misztikus kapcsolatát példázza. Petrus Venerabilis (megh. 1156) cluny-i bencés szerzetes. *De miraculis* című művében feljegyzett egy csodát, miszerint a szájából kiesett ostyát a földről a méhek nagy tisztelettel felemelték, a kaptárukba vitték, ahol a szentostya Gyermekké változott, és mintegy újjászületve, a méz közé feküdt. Egy magyar méhészbabona szerint – amiről már Bornemisza Péter is említést tett az *Ördögi kísértetekről* (1578) című munkájában – ha a méhész a szájába vett szent ostyát a méhkasba teszi, sok méze lesz.²¹

A középkori vallásos kultusz sok eleme tanúskodik a viasz szent jellegéről. Az egyházi szertartások alatt meghatározott számú viaszgyertyát kellett égetni. (A katolikus egyház a villanygyertyák használatát a viaszgyertyák helyett ma sem fogadja el, a szentmiseáldozat alatt legalább két gyertyának égnie kell.²²) A halottakat a középkorban viaszosvászonba öltöztették, Hamlet apjának a szemfödele is viasszal volt átitatva: „*Ó, mondd, miérthogy*

¹⁶ Bicskei ének, Kalácska-feldolgozás.

¹⁷ *Kafeneio* 1995. 1–2. 72. Tanaszi Anett debreceni egy. hallg. nyersfordítása.

¹⁸ Csetri E. 2001. 8–9.

¹⁹ Uo. 37.

²⁰ Uo. 18–20.

²¹ Bálint S. 1989. 360.

²² Várnagy A. 1993. 303. és 512.

szentelt csontjaid / Elszaggaták viaszpólaikat?”²³ A középkorban és az újkorban a halálraítélteket is viaszos ingben küldték a máglyahalálra. A tűzpróbák alkalmával az eretnokséggel és hitetelenséggel vádolt személyek ingét viaszba mártották, és a vádlott ártatlanságának az volt a bizonyítéka, ha a viasz a tűzben nem lobbant lángra.²⁴

A moldvai csángók a méhet szent állatnak tartják, mert csak egyedül ő képes szent viaszt előállítani. Ezért a méh elpusztulását csak a „meghal” igével szabad kifejezni, profánabb szóval nem.²⁵

Mézespogácsa, édességek

A mézet tartalmazó édes ételek és egyéb édességek jelképisége hasonló a mézéhez. A mézespogácsa a lány által felkínált *szerelemi boldogság* szimbóluma. Az alföldi lányos házaknál pogácsával vendégelték meg a szívesen látott kérőt vagy vőlegényt.²⁶ A magyar lakodalmi szokások egyik legfontosabb rituális mozzanata, hogy a násznép iszik a fiatal pár egészségére, és megeszi a lakodalmi kalácsot. Előfordult, hogy a kalács a menyasszony és a vőlegény képét formázta. Lükő Gábor szerint ez a szokás áldozati jellegű, ami által megvalósul a lelkek egyesülése.²⁷ A szilágysámsóni lakodalomban a lányos háznál (a ház neve: „hérészt”) több kosárnyi süteményt sütöttek a vacsorához, és csak a lányos ház vendégei (az ún. „hérészesek”) vittek süteményt a lakodalomba. Éjfélkor a vőlegényes háznál leszedtek mindent az asztalokról, mert jöttek a „hérészesek”, akik hozták a süteményeket, és más ételt ezután már nem szolgáltak fel. Ők hozták a bort is, amit „hérészes bornak” neveztek.²⁸ A boldogságjelkép sütemények fontos rituális funkciójára utal az is, hogy a Csíkban lakodalomból addig senkinek sem volt szabad hazamennie, amíg hajnalban a lakodalmi torták közös elfogyasztására sor nem került, és kötelező volt a tortából a vendégek lakodalomban részt nem vett családtagjainak is küldeni.

2. A szent italok archetípusa

A természetes táplálék, legyen étel vagy ital, pszichikai értelemben egy tiszta tápláló itallá ülepedhet le, amely már csak az archetipikus, misztikus minőséget hordozza. Ez a szent italok archetípusa.²⁹

A szent italok archetípusának szimbolikája nagyon sok szimbólumkörben, jelentésösszefüggésben megjelenhet. Mindenekelőtt a megújulás ciklikus mítoszaiban és a haladásképzeteket kifejező messianisztikus mítoszokban jut fontos szerephez, hiszen a szent italok titokzatos, rejtett erőt tartalmaznak, és ugyanakkor az örök fiatalság életelixírjei.³⁰ Sok hagyományban a szent ital az életfa nedve, ezért sok kultikus jellegű rituális italt a fákból nyernek. A Védákban a szent ital az őskertben buzogó forrásból jövő patak.

A bor és a vér

a) A bor – vörös színe miatt is – a szőlőprés által újratermelt vér, vagyis a vér technológiai megfelelője. A bor maga *a rejtett élet*, a győzedelmes és titokzatos ifjúság szimbóluma, hatalmas győzelem az idő elfolyása fölött.³¹ A moldvai csángó falvakban a lakodalmi menet elé az úton vízzel tele vödörket helyeznek, amelyekbe bort is öntenek, papírpénzt és

²³ William Shakespeare: *Hamlet*, I. felvonás, 4. szín.

²⁴ Sötér Kálmán: *A méh és világa*. Budapest, 1908. 52–60.; Rudnay János–Beliczay László: *Mézkönyv*. A méz és a mézeskalácsosság története. Budapest, 1987. 14.

²⁵ Moldva, Csík, saját gyűjtés, 2006.

²⁶ Lükő G. 1942. 147.

²⁷ Uo.

²⁸ Széles Hajnalka egy. hallg. gyűjtése, 2003.

²⁹ Durand G. 1977. 323.

³⁰ Durand G. 1977.

³¹ A bor kultúrtörténetével foglalkozó tanulmánykötet, sok adattal a bor szimbolizmusára: Benyák Z.–Benyák F. (szerk.) 2002. – Továbbá hasonlóképpen felhasználható: Csávossy Gy. 1994.

növényeket is dobnak bele. Az élet- és bőségjelképekkel teli vödörket a völegénynek kell a lábával felborítania, hogy a fiatal párnak egészsége, szerencséje legyen az életben.

b) A borfogyasztás mindenekelőtt **élet- és egészségvarázslás**. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján (márc. 25.) a bánási bolgárok és a szabadkai bunyevácok vörösborot ittak, mert hitük szerint az ekkor ivott bor vérré válik az erekben, és egészségesek maradnak.³² A csíkménasági farsangi játékok során a leütött és feláldozott farsangi ökör „véréből”, azaz egy tálba csorgatott vörösborból, rendre isznak, azért, hogy az új esztendőben egészségesek maradjanak.³³ A vér a népmesékben is gyakori regenerációs jelkép: „Az meg a nyelvével, sárkányvérrel körülkente a nyakát. Erre a leány hetvenhétszer szebb lett, mint volt.”³⁴

Az 1980-as évek végén Románia-szerre elterjedt az a hiedelem, miszerint a már vénülő és betegeskedő N. Ceaușescu diktátoron rendszeres vérátömlesztéseket hajtanak végre, fiatal lányok, sőt – egyes változatokban – meggyilkolt ártatlan gyermekek vérével ömlesztve belé. Ebben a mítoszban egyaránt kifejeződött a totális diktatúrától való mindennapi rettegés és a diktatúra örökkévalóságától való félelem. Egy moldvai csángó látóasszonynak, a lézpedi János Ilonának, a diktatúra végén, 1989-ben a következő látomása volt: „*Hat hónappal azelőtt tudtam azt es, tudtam ezt es (ti. a diktátor halálát). Tudtam a történetet es. Húsz leánkának a vérit tették belé. Kétszer cseréltette ki a vérit. Hogy fiatalabb legyen. Láttam a kisleánkákból, hogy hogy szípták ki. Egyszer tizenegy leánkákból szípták ki a vért, hogy választották. Választotta. Elment a nevelőotthonba és ízélte, hogy melyiket válassza ki. A szebbeket, a szép leánkákat választotta ki, s akkor kiválasztotta a szép leánkákat, s akkor megtáplálta izével, magyaróvál, banánval, narancsval, mind jó izékvel, hogy megtáplálta őket, hogy jó vériük legyen. És akkor, kiszípták a vériüket, és belétették neki a vért, hat hónapra még kiválasztott még kilenc leánkát. Ezek nagyobbak voltak, még kilencet választott ki. Kiválasztotta kilencet, s ezket is így táplálta, s mikor ezket a kilencet elvitték, hogy kivegyék a vériüket, a kilencedik mikor látta, hogy úgy viszik bé, s nem jönnek vissza, a kilencedik nem akart, hogy bémenjen oda, hol szípták ki a vért. S akkor a fiú, melyik segítség vót, aszisztént (asszisztens), futott utána a leánkának. Keringette és megcsapta a leánkát, s elérte, s megcsapta a leánkát. Úgy megcsapta a leánkát, hogy a leánka leesett, felölelte, s bévitte. S odatették, hol szípták ki a vért. Én láttam ezt a történetet. Szípták ki a vérit.*”³⁵

c) Mivel a bor életjelkép, a borfogyasztás jelentheti **a lelkek kicserélését** vagy a szeretett személlyel való **misztikus egyesülést** is. Ez a szimbolizmus van jelen például a vérszerződés rítusában, ahol a vér maga a lélek, a személyiség első és közvetlen szimbóluma, a bor csak a vér helyettesítője. Lükő Gábor erről így ír: „Tudjuk, hogy az első magyar áldomáson még egymás vérével itták honfoglaló őseink. Így szokták ezt a primitív népek, mert a vér is a lélek szimbóluma az ő szemükben. A vérral együtt a lélek is kimegy az emberből, a szimbólum tehát hibátlan.”³⁶ A vérral írt szerződéseknek az az archetipikus háttere, hogy a vérral írt írás elfogadása által örök kapocs jön létre két személy között, ugyanúgy, mint a véráldozat révén.³⁷ Cserei Mihály erdélyi memoáriró 1722-ben kelt latin nyelvű emlékezésében „költőien” fogalmazva arról ír, hogy a kurucoktól elszenvedett sérelmeinek, fogságának történetét tinta helyett saját vérével írhatná meg, ami örök bizonyossága lehetne áldozatos császárhűségének és az uralkodóházhoz való ragaszkodásának.³⁸

³² Bálint S. 1977. I. 272–273.

³³ Saját gyűjtés, 1985 és 2002.

³⁴ Fábrián Imre: *Zöldike királyfi*. Népmesék. Kolozsvár, 1989. 13.

³⁵ Peti Lehel doktorandusz gyűjtése, 2005.

³⁶ Lükő G. 1942. 147.

³⁷ Krausz Sámuel: A vérbabona. *Ethnographia* XI. 1900. 289–297.

³⁸ Cserei Mihály latin nyelvű emlékiratát (*Vera descriptio meorum fidelium Servitiorum et pro fidelitate passionum, fide mea christiana descripta*) Tóth Zsombor egyik doktori részdolgozatában ismertette. Kolozsvár, 2006.

Az élet- és lélekjelkép vért helyettesítő bor ilyen értelmű szimbolikus megjelenésével gyakran találkozhatunk a folklórban. Alább a szimbolizmust különböző folklórműfajokkal példázzuk.

A hagyományos világban az Alföldön a legény egy kulacs borral ment leánykérőbe. A lányos háznál szándékát nem mondta meg, hanem borral kínálhatta a háziakat. Ha elfogadták a bort, és búcsúzásakor megtöltötték a legény kulacsát, ez azt jelentette, hogy beleegyeztek a házasságba. A kézfogó után a lakodalomig, még három hétig, a vőlegény minden szombaton felkereste a menyasszonyát egy-egy kulacs borral.³⁹ A fenti rítus – a szóban forgó szimbolikus jelentésen túl – jól példázza azt is, hogy egy szimbolikus szertartás szavak nélkül is szentesíthet egy jogi aktust.

A *megegett lány balladájában* (Szöcs Mária) a már állapotos lányt a legény a fonóban borral kínálgatja: „*Babám, édes babám, mi bajod érkezett? / Talán a vacsorád nemigen jól esett? / Itt van egy kulacs bor, hadd igyál belőle, / A te gyenge szíved viruljon meg tőle.*” A lány azonban visszautasítja: „*Nem kell a te borod, igyad meg te magad, / Hogyha nem sajnáltad szép lejányságomat.*” A ballada végén a lány (menyasszony) öngyilkossága után a legény is öngyilkos lesz: „*Kését eléveszi, szívébe beüti, / Leesik a földre, foly a piros vére. // »Vérem a véreddel egy patakon folyjon, / Testem a testeddel egy sírban nyugodjon.«*”⁴⁰ A történetben a borral való kínálgatás, illetve a bor elhárítása a misztikus egyesülés felajánlását, illetve elutasítását jelképezi. A szerelmesek egyesülése végül a halálban megvalósul, aminek a szimbóluma most már valóban a kiömlő vér lesz, amit a ballada első felének jelképes rítusaiban (felajánlás és elhárítás) a bor csak helyettesített. A történetet lezáró utolsó két sor („*Vérem a véreddel egy patakon folyjon...*”) a folklórkutatók véleménye szerint eredetileg a vérszerződés hősepikei esküformulája lehetett, és innen került a balladáiba.

A lélekjelkép vér és bor **a szerelmi varázslásokban** is fontos szerephez jut. A legény megrontása az északi csángó Szabófalvában úgy történt, hogy a borába csikóvért öntöttek: „*Ment a legény nappal isz a lányhoz. Borba mit adtak neki? Feteke borba. Mit adtak lesz nekie? [...] Vért, csikóból. Én isz halltam. Halltam, mikor bétették feteke borba, ezt! Olyan paraszt! Többet nem még ment el onnét a legény, lehetett lenne megüszsék. Elvevődtek, de többet nem éltek (békésen)!*” (Szabófalva)⁴¹ Amint látjuk, a vér és a bor jelentése azonos: a vér maga a belső lényeg, a bor helyettesítheti, a „feteke bor” (vörösbor) voltaképpen ugyancsak vér. Az udvarhelyszéki Oroszhegyben a leány a menstruációs véréit itatja meg a legénnyel: „*Há szégyellöm ezt emondani, úgy van értötted-e, hogy az italba a pálinkába vaj mivel meg akarja itatni, a menstruációból teszen, a legén nem tud, úgy megbolondul a leán után, hogy nem tud osztá megszabadulni, magához köti. Így hallottam, met én nem próbáltam ezzel.*” „*Én azt es hallottam, hogy megvót a vendége, pálinkába belécsepegtette, úgy odacsínálta a legént, odakurucsálta, meg tudta fogni a legént. De én sohase hittem ennek se.*”⁴² A leány megrontása analóg módon történik, csak hogy a menstruációs vért (csikóvért stb.) a legény spermája, a bort pedig a méz vagy a méz szimbolikus megfelelői (mézespogácsa, torta, csokoládé stb.) helyettesítik: „*Aszonta, hogy a gamatságát, az övét – mikor csinál vaj egy asszony (nyal, ondóját) felkente a csokoláttára (csokoládéra), s beadta a leányomnak, s aztán ment, szerette, égett a szíve utána. S még az ő anyja is (ti. a legény anyja), ki tudja, miket tudnak csinálni!*” (Magyarfalu)⁴³

d) A rituális együtt ivás és a **kollektív részegség** jelentése ugyancsak a lelkek kicserélése, **a testvéri közösség megteremtése**. „E részegség szerepe abban áll, hogy misztikus kapcsolatot

³⁹ Lükő G. 1942. 147.

⁴⁰ Kallós Z. 1996. 126–127.

⁴¹ Csoma G. 1997. 208.

⁴² Kovács Melánia egy. hallg. gyűjtése, 2003.

⁴³ Csoma G. 1997. 208.

hoz létre a résztvevők között, és ugyanakkor átalakítja az ember komor állapotát. A részegítő italnak az a küldetése, hogy megszüntesse a létezés hétköznapi létfeltételeit és lehetővé tegyen egy orgiasztikus és misztikus reintegrációt” – írja G. Durand.⁴⁴ A felajánlott italt, koccintást visszautasítani sértés, mert a lelkek kicserélését, a barátságot utasítjuk vissza vele. Ez a szimbolizmus magyarázza azt is, hogy a halottas szokásokban – halottvirrasztóban, halotti toron, társasmunkák (pl. sírásás) alkalmával – tabu a koccintás, ehelyett ivás előtt az italt a halott lelki üdvéért illik felajánlani. A holtak közösségével ugyanis nem valósulhat meg misztikus egyesülés, és az ital már nem szimbolizálhatja az evilági megújulást.

e) Az előbb idézett rituális cselekvéseknek áldozati jellegük is van. A vér és a bor megivása **áldozati aktus** is, ami mögött az a hit áll, hogy a feláldozott italból új élet születik. (Az áldozat jelképiségéről külön fejezetben lesz szó.)

A bor és a szent ital archetípusa voltaképpen azonos fogalmak, ami megmagyarázza a bor szakrális fogyasztásának rítusait a sémi (asszír-babilóniai, arameus, héber, arab stb.) népeknél, a keresztényeknél, a dél-amerikai indiánoknál, a germánoknál és így tovább.

A kereszténységben a vörösbor, mivel emlékeztet Krisztus vérére, **az eucharisztia itala**, és Krisztus piros véréhez hasonlóan a megváltás jelképe.

f) Mivel az örök életet szimbolizálja, az ördög előtt nincs félelmetesebb képzet a krisztusi piros vérnél, ami megtörte a pokol hatalmát. Ez fejeződik ki az archaikus népi imádságok képeiben, ahol ez a szimbólum mint **mágikus védettségjegy** jelenik meg: „...szent ótáron szent kereszt, / kérem az Úrjédust, / hogy vegye a jobb vállára. / Kerüjje meg háromszor az én házomat, / és hinteje meg szent vérivel.” (Pusztina)⁴⁵ „Begyütt Jézus a házamba, / házam közepén megállta, / Piros vérét hullajtotta, / Az egész házamat befolyta, / Szűz Mária helyét hatta, / Ide nem mer semmi rossz.” (Bükkszenterzsébet, Heves megye)⁴⁶

Akit Jézus vére megfestett, az nem kerülhet a Gonosz hatalmába, tehát nyitva lesz előtte a menny kapuja. A Szent Vér egyszersmind **a megtisztulás és az üdvösség záloga**: „Jézuskának szent sebje, csepp vére, érdeme átol / kérlek téged, hallgass meg! / Jézuskának szép piros vére, / ki lehullott a keresztfa tövire, / mosd le a bűneimet!” (Pusztina); „Ó, én Uram, én Teremtőm, / ki én lelkeidből szerettél, / szent véreddel megfestettél, / vigy el ingem kerek mennybe, / kerek mennynek alájt (?) csillag felragyogására!” (Gyimesbükk)⁴⁷

A húsvéti tojás piros színének jelképisége ugyancsak a krisztusi **megváltáshoz** kapcsolódik. A tojás – amint ezt előbb már láttuk – az egyik legalapvetőbb életjelkép, és a piros szín, ami mindenekelőtt a vér színe, ugyancsak tartalmazza a regeneráció, az egészség, a termékenység képzeit, keresztény vallásos vonatkozásban pedig erős démonelhárító, gonoszűző jelképisége is van. A gyimesi csángó eredetmondák szerint a húsvéti tojásokra (például a gerle tojásaira, egy zsidó asszony tojásaira stb.), amelyek a keresztfa tövében voltak, ráfolyt Krisztus vére, és ettől lettek pirosak.⁴⁸

3. Az emberi test belső szervei

a) Az emberi test mikrokozmoszában a testben legbelül elhelyezkedő belső szervek – a vérhez hasonlóan – **a személyiség lényegének** a jelképei. Hófehérke gonosz mostohája az udvari vadásztól a királylány szívét kéri, hogy valóban megbizonyosodjék vetélytársnője haláláról. A török-tatár népeknél nemcsak a szív, hanem a máj is a belső lelkiállapotnak, a személyiség lényegének lehet a szimbóluma. A kazak-kirgizek például a temetéseken a halottat körülállva így jajgattak: „Oh, én májám! Oh, én májám!”⁴⁹

⁴⁴ Durand G. 1977. 324–325.

⁴⁵ Saját gyűjtés.

⁴⁶ Erdélyi Zs. 1976. 186., 29. szöveg.

⁴⁷ Saját gyűjtés.

⁴⁸ Gyimesbükk, Salló Szilárd egy. hallg. gyűjtése, 2003.

⁴⁹ Munkácsi Bernát: Szív és máj. *Ethnographia* VIII. 1897. 138.

b) Az ember legbelső *személyiségvonásait* gyakran fejezzük ki a szív, a máj, az epe állapotával: „rosszmájú”, „még a mája sem igaz”, „tisztá szívből szeret”, „jószívű”, „ördög ül a szívéen, ott is a közepén”, „angyal a szava, de ördög a szíve” stb. Az első magyar szólás- és közmondásgyűjteményben, Baranyai Decsi Csímor János *Adagiorum* című, 1598-ban Bártfán kiadott munkájában már felbukannak az „ördög az eha (értsd: 'mája')” és a „szép a szava, de ördög az eha” kifejezések.⁵⁰ A vívódó, önmaga belsejét vizsgáló Hamlet így kiált fel: „*Gonosz rablás esett. Hah! Gyáva volnék? / Ki mond pimasznak? Zúzza bé agyam? / Tépi szakállam, s dobja szemembe? / Fricskázza orrom? S mondja, hogy hazug / A májam, a tudóm? Ki teszi meg? Hah! / Biz' Isten, elnyeem. Nincs abba mód, / Hogy én galambepéjű ne legyek. / Vagy zsarnokság alatt elkeseredni / Epém legyen; különben már azóta / A lég minden keselyűit hízlalom / E szkláv dögével. Véres, buja gaz! / Lelketlen, álnok, fajtalan gazember!*”⁵¹

c) A belső szervek állapota, helyzete *lelkiállapotokat* is kifejezhet: „kiugrik a szíve”, „szívére vette a dolgot”, „szinte megállt a szíve”, „megreped/meghasad/megszakad a szíve”, „nyomja a szívet valami”, „fejébe szállt a vér”, „összeszorul a gyomra”, „nem veszi be a gyomra”, „nem tudja megemészteni”, „rosszmájú”, „epés megjegyzés”, „nyomja a vállát valami” stb.⁵²

Azt, hogy valóban a személyiség belső lényegéről, életeréjéről van szó, az is mutatja, hogy a betegségdémonok a belső szerveket (szív, máj, vese stb.) és a belső életnedveket (vér, velő) támadják meg. Ezek a testszimbólumok az emberi személyiség fiziológiai totalitásának, az ember életerejének jelképei, a démon tehát ezek megrontása, birtokba vétele, elpusztítása által semmisíti meg az emberi testet. A betegségdémonok a belsőségek és a belső nedvek megtámadásával fenyegetőznek („ízbe, csontba szaggatom, piros vérit megiszom”, „elmenyek szálkás húsa hasogatására”, „elindultam csontja hasogatására, vére szípására” stb.), a Démont megfélelítő Szent (Szűz Mária, Jézus Krisztus, valamelyik szent stb.) pedig éppen ezt tiltja meg a Gonosznak: „*hurat (=inát), gyomrat öszue ne haborgassatoc, / piros véret meg ne igyatoc*” (1578)⁵³, „*se szivinek, se szíve gyükerinek a gonosz szem ne ártson*”. (Kiszombor)⁵⁴ Egy csíki ráolvasásszöveg, amely a kígyómarás gyógyítását célozza, a démon által megtett út „állomásait” felidézve, világosan fejezi ki, hogy a démon előrehaladásának végső, határozott célja az ember legbelső lényegéhez való elérés: „*Kégyó kubutt a fődből, / A fődből fübe, / Füből szörbe, / Bórból husba, / Husból csontba, / Csontból csontrepedésbe, / Csontrepedésből piros vér folyásába. / Boldogságos Szépszüzmária ugy meggyaviccsa, / Ahogy vót.*” (Csinód–Újtusnád)⁵⁵ A gyógyítás voltaképpen a démon eltávolítását jelenti az elfoglalt belső szervekből: „*Ajánlom boldogságos szép szűz Máriának / a hét fájdalmára s a tiszteletire / hogy vegye ki ennek e szegény betegnek, Katyinak / az igizetet a szüiviből, májából, / fejbüül, veséjibüül, / minden csontjaibul, / s minden testibüül.*” (Magyarfalu)⁵⁶

d) Az ember belsőségei *az ember sorsát*, életének egész értelmét példázzák. A *nagy hegyi tolvaj balladájában* a férje által halálra ítélt feleség úgy végrendelkezik, hogy halála után szívet és máját tegyék közszemlére mások okulása végett: „*Szógacskám, szógacskám, / Szép Borbé Jánoska, / Jere magad hozzám, / Hogy vetess ki nékem / Szüivemet, májomat. / Mosd meg ürmös borba, / S takard gyenge gyócsba, / Vidd fel várkapura, / Tedd fel réztángyérba, / Vegyen példát róla, / Minden okos anya, / Hogy aggya gyermekit / A hideg havasra, / Cifra katonának, / Nagy hegyi tolvajnak.*” (Lészped)⁵⁷ Hasonló értelmű szimbolizáció és

⁵⁰ Nagy Janka Teodóra–Szabó Géza (szerk.): *Baranyai Decsi Csímor János*, Decs–Szekszárd, 2002. 39. és 56.

⁵¹ William Shakespeare: *Hamlet*, II. felvonás, 2. szín.

⁵² Bagdy Emöke (szerk.): *Művészetek, szimbólumok, terápiák*. Budapest, Pszichagógosz, 1995. 246.

⁵³ Bornemisza Péter 8. bájoló imádsága, 1578. Pócs É. 1985–1986. 442.

⁵⁴ Uo. 491.

⁵⁵ Takács Gy. 2001. 468.

⁵⁶ Pócs É. 1985–1986. 358.

⁵⁷ Lükő G. 1942. 148.

példastatuálás történik *A három árva* balladatípusban is, ahol az anya nélkül hagyott szenvedő árvák végrendelkeznek ugyanígy: „*Barassóba felnőtt nyárfa, / s az alatt lakik három árva, / mind e három földig gyászba, / mind e három földig gyászba, / mind azt fújja, fúdogálja, / vágjátok el e nyakunkot, / vágjátok el e nyakunkot, / vegyetek ki e májunkt, / s e májunkt s e szüivenket / mossátok meg ürmös borba, / takarjátok pappirosba, / s azon fejjel gyenge gyócsba, / zárjátok bé ződ ládába, / kúdjétek el Moldovába, / kúdjétek el Moldovába, / édesapám kapujára, / vegyen példát z egész rólla, / hogy miljen ez árvák dolga. / Árvának és idegennek, / nincsen böcsüje szegénnek. / Árvának és idegennek, / nincsen böcsüje szegénnek.*” (Klészse–Egyházaskozár)⁵⁸ Az idézett két balladatípusban a példastatuálás valóságos középkori rituáléja őrződött meg, vagyis a „vidd fel várkapura”, „tedd fel réztángyérba”, „vegyen példát róla” szövegformulák tényleges büntetőritusokra utalnak.

e) Előbb láttuk, hogy a vér (vagy az ezt helyettesítő bor) megivása két személy misztikus egyesülését szimbolizálhatja. Nos, mivel a belső szervek ugyancsak lényegi személyiségjelképek, a **belsőségek szimbolikus megevése** szintén a lelkek kicserélésének, a **másikkal való egyesülésnek** a jelképes kifejeződése lehet. Az „*eszem a szívedet!*”, „*eszem a lelkedet!*”, „*szívem!*”, „*lelkem!*” stb. kifejezéseket annak mondjuk, akit szeretünk, akivel azonosulni akarunk, akit magunkévá akarunk tenni.⁵⁹ A búcsúfiaként szerelmi ajándékként kapott mézeskalács szívek⁶⁰ megevése is ezt szimbolizálja, de áldozati jellege is van, akárcsak a lakodalmi kalács megevésének.

A belsőségekhez hasonlóan, a lélek is valahol legbelül van, és egy szeretett személy – vagy annak a lelke? – akár be is költözhet a másik ember lelkébe. A nyelvész Murádin László így ír erről: „Aki valakit szeret, nemcsak lelkéből szeretheti, hanem ő maga a lelke. »Édes *lelkem*, szép szerelmem!« – írja Thalys Kálmán. »Szívemnek gyöngyháza, *lelkem* Iluskája« – mondja Kukoricza Jancsi Petőfi *János vitéz* című költeményében. Sok-sok szeretett személy mind-mind a lelkünké, mikor mondjuk: *édesanyám lelkem, lányom lelkem, lelkem magzatom*. (Arany János szerint: »*Lelkemből* lelkezett gyönyörű magzatom.«) A népies szójárásban a kedves: *lelkem aranyom, lelkem tubicám, lelkem galambom, lelkem angyalom* (Petőfi szerint: »Hejh édes Iluskám, *lelkem* szépséges angyala!«) Talán a legszebb megnyilatkozás is a Petőfié: »*Lelkem lelke* bocsáss meg!«⁶¹

A belső szervek megevése az általuk szimbolizált **életerő megszerzését** is eredményezheti. Például a népmesékben: „*Azt mondja az asszony: – Jaj, van a fiadnak az a kicsi bikája. Ha nem ehetem a szívéből és a májából, hát holnap reggel vihetek a temetőre, mert én addig szörnyethalok.*”⁶² „*A cigány az egyikből kivesszi a gyönyörű máját, ráteszi a tálcára, küldi fel a királynak.*”⁶³ Lükő Gábor „régie keleti szokás” maradványát látja abban, hogy – amint írja – a 19. században a kínai katonák még megették elesett ellenségeik szívét és máját, hogy a halottak ereje és bátorsága beléjük költözzék.⁶⁴

A reformátusok úrvacsoravételének (illetve a katolikusok szentáldozásának) szimbolikus jelentése az, hogy az ember az istenség testének és vérének elfogyasztásával megszerzi **az istenség erejét**, és egyszersmind egyesül is vele, ami által maga is örök életre támad. Az örök életre való utalás a vallásos folklórban növényi jelképekkel történik, hiszen a növényiség tartalmazza az örök élet intuícióját. Az eukarisztia csodáját megjelenítő – azaz Krisztus keresztfán függő testére vagy az Oltáriszentségre vonatkozó – metaforikus képek („keresztfá virága”, „keresztfá gyümölcse”, „eleven ostya szép virág”, „rózsaliliomszál szép virág” stb.) növényi jellege utal a kereszthalál által nyert örök életre.

⁵⁸ Maczkó Mária gyűjtése, 1984. (MTA – Zenetudományi Intézet. M. 4895/B)

⁵⁹ Lükő G. 1942. 147–148.; Bodrogi T. 1961. 20–24.

⁶⁰ Erről a szerelmi ajándékról lásd: K. Csilléry K. 1976.

⁶¹ Murádin László: *Lélek. Szabadság* (Kolozsvár) XV. 209. 2003. szept. 13. 11.

⁶² Ráduly János Kis-Küküllő menti népmesegyűjtése. 1985.

⁶³ Fábrián Imre: *Zöldike királyfi*. Népmesék. Kolozsvár, 1989. 50.

⁶⁴ Lükő G. 1942. 148.

Az életerőt esszenciálisan tartalmazó belső szervekkel **gyógyítani** is lehet. Az 1986-ban mártírhalált halt Benedek Márton trunki orvosról szóló csodás történetek egyikében egy moldvai csángó elbeszélő azt állítja, hogy a mélyen vallásos csodadoktort, akinek nemcsak a diktatúra pribékjei, hanem irigy kollégái is az életére törtek, francia orvosok gyógyították meg „kutyahurkával”.⁶⁵

4. Az anyag koncentrátumai

A filozófiai arany

A táplálkozással kapcsolatos álmódosítás – amit az erjesztett italok keletkezésének technológiájából vett képzetek is megerősítenek – vezet el az arany képzetéhez.⁶⁶

Az arany belső lényege nem a ragyogás (vö. „nem mind arany, ami fénylik”), hanem **minden belső intimitás, titok** megjelenítése. Például a népmesékben a kincs a legtitkosabb szobában egy elásott ládában található. Az alkimisták szerint az arany értéke a súly, ami – a szent italokhoz hasonlóan – egy természetes vagy mesterséges emésztődés, tisztulás által alakul ki. A tisztaság, áttetszőség közös tulajdonsága a bornak és az aranyak.⁶⁷ A tisztaságképzet az arany vonatkozásában alapvető, a proverbiumok is ezt hangsúlyozzák: „Olyan tiszta, mint az arany.”; „Nem fog az aranyon a rozsda.”; „A tiszta aranyat a rozsda se fogja.” stb.

Az arany, amiről az alkimisták álmodtak, nem a vulgáris fém (*aurum vulgi*) volt, hanem egy rejtett, titkos anyag, a filozófiai arany, a titokzatos kő (*lapis invisibilitatis*). A népi kultúra szimbólumvilágában is ez a titokzatos tiszta anyag jelenik meg, ami épp rejtett, titokzatos voltánál fogva tesz szert csodálatos szimbolikus jelentésekre. Mivel az arany a dolgok legbelső elve, inkarnálódott lényege, természetes, hogy mindennek ősoka, forrása is. Ezért az arany örök **életforrás, életelixír, az örök boldogság forrása**. A mesékben az aranyalma, az aranymadár, az aranyparipa, aranyvirág stb. megszerzése a boldogság záloga.

A só

A legtöbb nyelvben találunk kifejezéseket arra vonatkozóan, hogy az emberi képzelőerő az anyagot sűrítetőnek tartja, illetve a képzeletben létezik az anyag erejét koncentráltan tartalmazó anyag ideája. Erre a kognitív szubsztancializmusra utalnak a magyar „koncentrátum”, „kivonat” és a román „extras” (jelentése: ’kivonat’), „comprimat” (’tableta’, de szó szerinti jelentése: ’préselt’, ’sűrített’), „suc” (a ’szopik’~’kiszív’ „suge” igéből, jelentése: ’nedv’, ’váladék’) stb. szavak. A só **a legkoncentráltabb anyag**, tovább már nem sűrítendő. Mivel szubsztancializmus jellemzi, ennek következtében a só – az arany mellett – az anyag középpontja.

a) Amiképpen az arany nem rozsdásodik, úgy a só is **romolhatatlan**, tehát az arany mellett ez a másik alapanyag. A só az anyag „balesetei” közepette is állandó marad, nemcsak hogy ő maga nem romlik, de más élelmiszereket is képes tartósítani. Ebből fakad az **erőjelkép** vonatkozása. A borhoz, a mézhez és az aranyhoz hasonlít abban, hogy **az eredet, a tisztaság** képzeiteit is tartalmazza.

A fenti tulajdonságok és szimbolikus jelentések miatt a só fontos szerephez jut az állatok erejét, tisztaságát megőrizni hivatott szimbolikus rítusokban. Régi méhészhiedelem, hogy a sós víz tisztítja a méheket. Egy 1791-ben Bihardiószezen kiadott régi méheskönyvben ezt olvassuk: „A méhek sózása felől való értelem is igen sok. Akik deszkán tartják, azok lágy sót tesznek alá, mások borral meglócsolják, és lágy sóval béhintik. De talán a váluba való sós víz a méheknek a legjobb, mikor kell neki, akkor megkeresi. Igen tisztán tartja a méhet, ha egy kis csuporban, borban főzöl izsópot, zsályát jól sózva és azzal locsold meg, és sózódik, tisztul

⁶⁵ Peti Lehel doktorandusz gyűjtése, 2005.

⁶⁶ Durand G. 1977. 325–326.

⁶⁷ Uo.

is.”⁶⁸ A só szentelményként erő- és tisztaságjelkép. A gyimesi csángóknál régen az volt a szokás, hogy a kalibához való „kiköltözés” előtt, azaz mielőtt kihajtották volna az állatokat a nyári szállásra, felkerestek egy román pópát, akivel megszenteltették az állatoknak szánt sót. Újabban a sószentelést a helyi katolikus plébános végzi.⁶⁹ Oroszhegyen az utolsó kenet feladásakor szentelt gyertyát, egy tiszta kendőt és a húsvéti ételszenteléskor megszenteltetett sót tesznek az asztalra.⁷⁰

b) Egy népmesében (A só, AaTh 923) a király megkérdi a lányait, hogy mennyire szeretik őt. A legkisebb királylány azt válaszolja, hogy annyira szereti az édesapját, mint az emberek a sót. Mivel látszólag értéktelen dologhoz hasonló a szeretete, ezért a királylánynak el kell bujdosnia, de a mese végén kiderül, hogy a királyi udvarban a só nélkül főzött ételeket nem lehet elfogyasztani, tehát **a só nélkülözhetetlen az élethez**. Ezért lehet **a szeretet** tökéletes szimbóluma is: a folklór sok műfaja arról tanúskodik, hogy **a só szeretete analóg a másik ember iránt érzett szeretettel**.

A litvánok az ifjú párt a templomi esküvő után a lakodalom helyén sóval és borral fogadják. A sóval és a kenyérral történő vendégfogadás Európa-szerte elterjedt régi rítus.

Egy dunántúli hiedelem szerint, ha valakit megnyom a boszorkány, az illetőnek ilyesmit kell mondania: „Reggel gyere el sóér!”, „Gyere, kurva, reggel egy kanál sóér!”, „Gyere el reggel sóskenyérre!” stb. A boszorkány nem tud ellenállni a csábító hívásnak. Aki reggel először érkezik a házhoz, az volt az éjszakai látogató is, az nyomta meg az illető személyt.⁷¹

Mivel a só a szeretet szimbóluma, gyakran bukkan fel a különféle szerelmi varázslásokban. Moldvai csángó lányok a *szerelemburján*nak nevezett páfrány⁷² édes gyökerét kiássák, majd a gyökér helyébe kenyeret és sót dugnak a földbe, miközben ezt mondják: „Én adok neked kenyeret, sót, / magad add ide a te jószágodat, / s a te szerelmedet.” Kilenc gyökeret kell kiásni, ezeket vasárnap napkelte előtt meg kell főzni, majd a megfőzött páfrány levét beönteni a legszebb virágnak a tövére, és közben ezt mondani: „Úgy szeressen a világ minket, mint ezt a szép virágot!”. Aki a „szerelemburján” gyökerét magánál hordozza, azt szeretik az emberek, gyűlnek köréje. Ezért annak, aki vásárba megy eladandó portékával, ajánlott páfránygyökeret hordoznia magával.⁷³ A páfrány gyökerének édes volta miatt válhatott a sóhoz hasonló mágikus szerelemjelképpé. (Gunda Béla *A virágzó páfrány* című tanulmányában azt írja, hogy a páfrányt a Székelyföldön *kőméznek* is nevezik, és hogy a sziklákon termő növény ezt az elnevezést édes gyökere miatt kapta.⁷⁴ A páfrányt a néphit ugyanakkor „szent burjának” tartja, ezért gyógyításra is használják.⁷⁵)

A sónak ugyanerre a szimbolikus jelentésére alapozódik egy másik szerelmi varázslás is: ha a legény vagy a leány azt akarja, hogy sokan szeressék, el kell mennie az esztenához és ott egy darab sót törnie. Az így megszerzett sódarabot magánál kell hordoznia (pl. ruhájába varrva), s időnként mondogatnia: „Ahogy nyalják a sót a juhok s a kecskék, úgy nyaljon ingem az egész világ, s úgy szeressenek.” „S viszi veled, s akkor lássa meg, hogy folynak maga után! S mindenki, nem, hogy nem utálja – tuggya-e. Ez a só olyan. Nyalták a kecskék.” (Magyarfalu)⁷⁶

c) Amint előbb már utaltunk rá, a só **az állandóság, a rendezettség** szimbóluma. Köztudott például, hogy a vízben feloldott só is visszanyeri eredeti stabil kristályszerkezetét, miután a

⁶⁸ Csetri E. 2001. 273.

⁶⁹ Tankó Gyula közlése. *Hargita Népe* (Csíkszereda) 1996. dec. 27., 5.

⁷⁰ Vass Melánia egy. hallg. gyűjtése, 2005.

⁷¹ Pócs É. 1985–1986. 570–571.

⁷² *Édesgyökerű páfrány*. Latin: *Polypodium vulgare*. Népi nevei: *ördögborda, nyomvesztőfü* stb. Moldvában: *szerelemburján*.

⁷³ Csoma G. 1997. 182.

⁷⁴ Gunda B. 1989. 73.

⁷⁵ Gulyás É. 1997. 230.

⁷⁶ Csoma G. 1997. 182–183.

víz elpárolog. A só kiömlése egy hiedelem szerint veszekedést jelent, amit azzal lehet magyarázni, hogy a kiömlött só előrevetíti a rend meg bomlását, a kaotikus állapotokat.

Az ürülék

A mítikus gondolkodás nagy jelentőséget tulajdonít az emberi ürüléknek, értékes anyagnak tartja. Ez a szimbolizmus több oldalról is érthető, megmagyarázható:

1. Az ürülék (excrementum) ugyanúgy emésztődés, tisztulás eredményeként jön létre, mint a bor vagy az arany, és amint már láttuk, az ilyen „leszüremkedések“, tisztulások végreeredménye mindig valamiféle értékes anyag. Az arany pszichológiai értelemben nem más, mint ugyancsak egy értékes ürülék, a természetes excrementum technikai megkettőződése.⁷⁷ Az izomorf jelentésekkel rendelkező esszenciális anyagok – például az ürülék és az arany – között kapcsolat, érintkezés van, egy-egy szimbólumkörben együtt vagy egymást helyettesítve is felbukkanhatnak. A szimbolizáció terén kialakuló kontaminációs jelenségekre nyelvi összekapcsolódások is – összetett szavak és proverbiumok – utalnak: „aranszaró(ka)” (‘elkényeztetett gyermek’), „aranyér” (‘visszerek végbélnyílás körüli gyulladásos betegsége’), „szarany” (‘bizsu, ami nem arany’), „szarba markol, s aranyat fog” (‘szerencsés’), „aranykacsát üt” (‘úgy esik el a jégen, hogy a jég megreped alatta’) stb.⁷⁸

2. Egyetemes etnológiai szabály, hogy a rész mindig reprezentatív az egészre nézve. Ez a szabály ebben az esetben is érvényes: az excrementum az utolsó, ami elhagyja az embert, márpedig az értéket mindig az utolsó tartalom képviseli, mivel a legkisebb, a legkoncentráltabb az elemek közül.⁷⁹

3. Az excrementum ugyanakkor az első termék is, amit az ember magából létrehoz. Az első mindenből értékes, amint ezt már láttuk, az aranykor, a szent kezdet erejét hordozza. Az excrementum tehát az emberi minőség első megnyilvánulása, és ugyanakkor a legkoncentráltabb kifejeződése.

Ezek után tekintsük át a szimbólum legfontosabb jelentéseit és ezek megjelenéseit a folklórban.

a) Az excrementum a *teremtésmítoszokban* a földdel együtt „*alapanyag*”. Ezt a szimbolizmust erősíti, hogy az ürülék hasonlít a földhöz, fizikai kapcsolatban van vele, maga is földdé alakul át. Franciaországban és Svájcban egy sor természeti képződményt – dombokat, mocsarakat, folyókat stb. – Gargantua ürülékének tartanak.⁸⁰

A székelyek kiválóság tudatának egyik forrása a hun–székely rokonság gondolata. Azt az eredetmítoszt, hogy a magyarok is a náluknál ősbibb székelyektől származnak, a „székely szarta a magyart” szólás fejezi ki. A következő gyimesi csángó eredetmonda arról tanúskodik, hogy a teremtésmítoszokban a föld és az ürülék egylényegű, vagyis szimbolikus értelemben a teremtésnek egyazon anyagai: „Az Úristen, amikor a magyart földből teremtette, utójára fúrta ki a fenekét. S akkor azt a kicsi furumosztot a kezibe vette, s gondolkozott, hogy hát ő most mit csináljon véle. S eszibe jutott, hogy na, ebből most teremtünk egy csángót.”⁸¹

b) A teremtéssel, illetve a teremtés erejével való kapcsolata miatt az ürüléknek egyetemesen *terapeutikus* és *kozmetikus* szerepe van. Ilyen értelmű széles körű etnológiai felhasználására már C. G. Jung is felfigyelt. (Ő tudósít például a Nagy Mogul ürülékének alattvalói általi kultikus tiszteletéről.⁸²)

Gyimesben a kígyó- és menyétmarás, valamint a varasbéka által „megszopott” tehén gyógyítása emberi ürülékkel, ún. „csurufálással” vagy „csurufájával” történik: „Hát ilyen széket szoktak, gyermek széket keverni s megitatni. A testvérem terhes vót... huszonhatba’

⁷⁷ Durand G. 1977. 326.

⁷⁸ O. Nagy G. 1966. 50–51.

⁷⁹ Durand G. 1977. 343.

⁸⁰ Uo. 327–328.

⁸¹ Saját gyűjtés, 1992.

⁸² Durand G. 1977. 327.

született, s amikor ő fiatal vót, terhes vót, s jött bé egy hegyoldal, s egy kégyó úgy vette utána magát, mind így az abroncs. Höngördött utánna. S megmarta, s akkor olvastak reja, s nem tért, s akkor ilyen... úgy mondják nálunk, csurufála, olyant itattak vele, s akkor attól megtért, s a gyermek es megszületett, s nem vót semmi baj.”⁸³ „Szokás, hogyha a kezit marja meg, vagy a lábát, megkötik feljebb, vagy kiszipják, vagy kinyomják... De azt hamar kell, mert ha nem, a vérit hamar elfolyja... Meghal az ember... Aszmondták, hogy pálinkába tettek ember trágyát, valami kicsit csak, de úgy, hogy ne tudja. Megpogányítsa a betegséget. Mi így állatnak es csináltuk... A betegséget megpogányítsa. Oszta’ aszondták, hogy a méreg esszegyűlt, s ki... kihánta. Valahogy ő megtériti, megpogányítsa.”⁸⁴

Az ürülék nemcsak a betegségdémont kényszeríti távozásra, hanem a boszorkányokat is, tehát **rontáselhárító**, **gonoszűző** szerepe is lehet. Oroszhegyen a tejelvívést, a „rosszak” járását előzik meg, ha este az istállóban bent hagyják az állati ürüléket, vagy ha az ajtó mögött felfelé állítják a seprűt.⁸⁵ A rítus lényege minden bizonnyal az, hogy a démont megfenyegetik a küszöbön álló takarítással, illetve figyelmeztetik arra, hogy az istállóból az ürüléknek is távoznia kell.

A vizelet

A továbbiakban néhány olyan jelképet vizsgálunk, amelyek az ürülékhez hasonlóan az emberi vagy állati test anyagai. Ezek szimbolikus funkciói is azonosak az előbb tárgyaltakhoz, vagy legalábbis hasonlítanak az ürülékéhez.

Széles körű terapeutikus felhasználása van a vizeletnek is, főleg gyulladásoos betegségek gyógyítására használják. Kígyómarás esetén ugyancsak hathatós, Gyimesben a „csurufáját” gyakran ürülék és vizelet összevegyítéséből készítik, amit megitatnak a beteggel. „Aztán aszmongyák, van ez a vipera kégyó, hogy az má’ aztá’ ténleg kellemetlen... hogy úgy mongyák itt nálunk paraszton, hogy csurufála. Azt ha nem tötnek bé az embernek es, nem él meg. Azt má’ magik gondolják, hogy miből van. Na, értette-e?... Csurufála. Ugy mongyák... Mer az, aszmondták, hogy mikor az marja meg, akkor, bocsánatval legyen mondva, minden gondja odamegyen. S akkor, ha tölle lehet, ha mástól, vizelet, széklet, egy kicsit, azt egy edénbe esszecsiná’ják, s... azt meg kell igya. Az megpogányítja úgy, hogy... Azt mongyák, így paraszton, hogy ha nem, hát nem él meg. Hát lehet, hogy ha meg kell igya, se él meg. A Jóisten tuggya...”⁸⁶ Általános gyakorlat az is, hogy a kígyótól megmarta állat lábára rávizelnek: „Kivágták, s mondom, lepisilték, csak szégyellem mondani. De itt mindenki folytassa azt... Mikor kivágták, abba’ a helybe’. Minden este, s minden reggel lepisilték. addig, amig látták, hogy az az állat má’ nem sántál csak egy kicsit.” (Gyimesbükk)⁸⁷

A nyál és a köpet

A betegség „elköpdösése” általánosan elterjedt a népi gyógyító eljárások során.⁸⁸ A belső szerveket, belső nedveket megtámadó démon egy tiszta belső nedvvel (nyál) távol tartható.

Előbb, a fej védelmét megvalósító szimbolikus eljárások között (lásd VI. 5. fejezet) már említettük, hogy a megigézett ember gyógyítása a fej „elfúvásával” és a betegség „elköpdösésével” is történhet. Gyimesben háromszori ráfúvással és köpettel orvosolják a különböző daganatokat, tályogokat, kelevényeket, a hályogot, a „gilkát”, a „rossz órát”, az igézetet, az orbáncot, vagyis a köpet gyakorlatilag minden betegségdémont távol tart.⁸⁹ A következő moldvai csángó ráolvasás magában a rítusszövegben nevezi meg a

⁸³ Takács Gy. 2001. 467.

⁸⁴ Uo. 468–469.

⁸⁵ Kovács Melánia egy. hallg. gyűjtése, 2003.

⁸⁶ Takács Gy. 2001. 467–468.

⁸⁷ Uo. 469.

⁸⁸ Összefoglalóan erről: Wlislöck H. 1896.

⁸⁹ Takács Gy. 2001. 407.

hiedelemcselekmény értelmét, vagyis a betegség „lenyalását”: „*Fehér ég alatt fekete szívű, kék szemű, ződ szemű, sárig szemű, fehér szemű, aki megigézte Mihálykát, nyalja le róla, pü-pü.*” (Gorzafalva)⁹⁰

A nyál gyógyító ereje fokozódik akkor, ha a gyógyítás ún. reggeli „éhnállal” történik, azaz mielőtt a gyógyító személy evett vagy ivott volna valamit. A sömör („tyúkseg”) gyógyítása a kalotaszegi Nagypetriben úgy történt, hogy „ényállal” kenték meg a beteg testrészt.⁹¹

A lenyúzott bőr

A lenyúzott bőrhöz a **regeneráció**, az **élet- és egészségvarázslás** jelentései társulnak, ezért terapeutikus használata ugyancsak általános. A kígyó- és menyétmarást az állat bőrével gyógyítják Csíkban és Gyimesben: „*Azt inkább ilyen megnyúzott menyetbőrrel mossák meg.*”⁹² Az ugyancsak Gyimeshez tartozó Hárompatakon a kígyómarást a Szent György-napja előtt „megütött” kígyó lehúzott bőrével gyógyítják, majd megmossák a bőrrel a megmart állat lábát.⁹³

A lenyúzott bőr regeneratív, életet szülő jelképiségét jól szemlélteti egy mexikói azték emberáldozati szertartás.⁹⁴ Amikor a kukoricabetakarítás a végéhez közeledett, ünnepélyes rituális szertartás keretében lefejeztek, és azonnal megnyúztak egy asszonyt, aki a betakarított kukorica istennőjét, a „Mi Anyánk”-nak nevezett Tocs istennőt jelképezte. A lenyúzott bőrrrel a pap beburkolódzott, ugyanekkor egy másik bőrdarabból maszkot készítettek, amit egy másik szereplő magára öltött, akit néhány órán át úgy kezeltek, mint egy gyermekágyas asszonyt. Az áldozati rítus értelme Mircea Eliade szerint az, hogy a megölt kukoricaistennő újjászületik a fiában, aki a tél idején életet biztosító száraz kukoricaszemeket személyesíti meg.⁹⁵

Háj, zsír, kenőcs

Bizonyos állati zsíroknak, hájaknak természetfölötti, varázsló hatásuk van, ezért a hájjal való megkenéssel **mágikus erőt, természetfölötti képességeket** lehet megszerezni. A magyar hiedelemvilágban ilyen hatása van a kutyazsírnak (régii nyelvben: „ebháj”), a róka zsírjának („ravaszháj”), a kígyózsírnak stb. A moldvai Lészpeden azt tartották, hogy a táltost fehér kígyó zsírjával kenték meg.⁹⁶ A *Fehérlófia* mesében a nagyerejű erdei törpe, Hétszűnyű Kapanyányimonyók szintén zsírral keni a szakállát a másvilágon (a szakáll ugyancsak erőszimbólum). A kenőcs egy másik népmesében is erőjelkép: „*Reggel eljött a fekete kisasszony, megkérdezte tülle, hogy s mint van, aztán megkente Jánost valami drága kenőccsel, amitől hétszerte erősebb meg hétszerte szebb lett, mint azelőtt.*” (Zilah környéke)⁹⁷ A „*Libaháj, varjúháj, / ha meggyógyul, / majd nem fáj!*” gyermekmondóka a háj mágikus **gyógyító** funkciójára utal.

A boszorkányperek jegyzőkönyveiben sok helyen említik, hogy a „bűvölőzsír” készítése csak a legfőbb boszorkányok tudománya. Egy 1720-as évekbeli szegedi boszorkánypereből tudjuk, hogy a „bűvölőzsír” lózsírból és kutyacsontból (vagyis két alvilági állat testéből) készült, és ha valamilyen állatot vagy személyt megkentek vele, az azonnal lóvá változott. Ha zsírral a söprút kenték meg, az rögtön férfivá lett.⁹⁸ A „minden hájjal megkent” proverbium jelentése is ’gonosz, alattomos, ravasz természetű teremtés’, például boszorkány.

⁹⁰ Gazda József gyűjtése, 1980. Idézi: Takács Gy. 2001. 415.

⁹¹ Gálffy Mózes adata. Idézi: Keszeg V. 1999b. 392.

⁹² Takács Gy. 2001. 467.

⁹³ Uo. 462.

⁹⁴ Frazer J. G. 1995. 376–379.; Eliade M. 2005. 350–351.; Durand G. 1977. 383.

⁹⁵ Eliade M. 2005. 351.

⁹⁶ Kallós Zoltán szóbeli közlése, 2004.

⁹⁷ Murádin László: A ravasz ember. *Szabadság* (Kolozsvár) 2003. május 24. 11.

⁹⁸ Kovács János: A kuruzslás eszközei a szegedi boszorkányperekben. *Ethnographia* IX. 1898. 208–209.

Az olajok

A növényi eredetű esszenciák *szent életerőt* tartalmaznak. Az esszenciális olajokkal való felkenést főleg vallásos szertartásokban alkalmazzák. A katolikus vallás liturgikus cselekményeiben szentelt krizmával való megkenést alkalmaznak bizonyos szentségek (keresztelés, bérálás, betegek szentsége) feladásakor, de a koronázási szertartás alkalmával „felkenik” a királyt is. „Az olaj liturgikus, gonoszűző erejével, jó illatával megtisztítja, kiváltságos erő birtokába juttatja azokat, akik belőle részesülnek. A király is az Úr fölmentje, egyik Árpád-kori oklevelünkben a Deo unctus rex lesz általa” – írja Bálint Sándor.⁹⁹

Összegzés

Az esszenciális anyagok egész képzetköre *a vitalitással* függ össze. A legtöbb mítoszkatató ezért az arany szimbolizmusát a vitalitás mítoszai között tanulmányozza. A magyar népmesékben is az „aranymadár”, „aranyparipa” stb. megszerzése az életerő megszerzését jelenti. A só ugyancsak mint az élethez szükséges legfontosabb anyag jelenik meg a hiedelmekben és a népszokásokban. Az ürülék a teremtésmítoszokban jut nagy szerephez, más anyagoknak pedig (vizelet, nyál, lenyúzott bőr, haj stb.) terapeutikus és kozmetikus szerepük van.

⁹⁹ Bálint S. 1977. II. 206.